

Otfried Höffe

Universität Tübingen, Leiter der Forschungsstelle
Politische Philosophie, Philosophisches Seminar der
Universität Tübingen

A haszontalan hasznáról

A filozófia jelentőségéről az ökonomizálódás korszakában

Egyik huszadik századi haszontalan kortársunk, az egzisztenciafilozófus Albert Camus, életrajzában az általános iskola dicséretét zengi, mivel az „a gyermek számára még a felnőttnél is fontosabb éhséget, a felfedezés éhségét ébresztette föl és táplálta”. Több mint két évezreddel korábban, a „Filozófus”, Arisztotelész az egyedi tapasztalatot a következő antropológiai kifejezéssel fogalmazza meg: „Pantes anthropoi tou eidenai oregontai physe”. (Minden ember természeténél fogva a tudásra tör.) (1)

Aki ma a filozófia hasznára kérdez, meg kell határoznia a „ma” fogalmát. Diagnózisom szerint ezt négy tényező alkotja, melyek közül az írás alcíme egy tényezőt, az ökonomizálódást említi. Az első tényezővel szorosan összefügg a második, a globalizáció. Eszerint kialakulóban van egy globális közös civilizációs keret, amely azonban pusztá keretként meghagyja a különbség jogát. Ez a jog a mi szélességi körünkön mintegy felhasználja a harmadik tényezőt, a közös Európa kialakulását. Az első három tényező okaihoz tartozik végül a negyedik tényező, hogy a tudomány által befolyásolt társadalomban élünk. E négy szempont (globalizáció, ökonomizáció, közös Európa és tudományossá válás) figyelembe vételével kérdezzünk a haszontalan hasznára, a filozófia értékére.

Sem Camus, sem Arisztotelész nem kötik a felfedezés vágyát haszonhoz. Az Athéntól Algírig, több mint két évezreden átnyúló megegyezés olyan üzenetet tartalmaz, amelyet a filozófia közvetít első tényezőnknek, a globalizáció korának: a különbségek mellett nem szabad nem észrevennünk azt, ami összeköt. Egyébként Huntington téves, a kultúrák összeütközéséről szóló diagnózisának leszünk áldozatai, amely ráadásul politikailag veszélyes is. Valójában léteznek kultúrákon átívelő közös értékek, melyek megértéséhez a filozófia különleges szakértelmet bocsájt rendelkezésre. Amit gyakran elmarasztalnak, előnynek bizonyul: a filozófia az általános elméleteként közös értékeket hangsúlyoz, itt egy kultúráközi és korszakokon át érvényes elemet, amely az ember emberlétéhez, tehát a humanitáshoz tartozik. A második üzenet, az ökonomizálódás korszaka felé: ez az elem a haszon nélküli tudásvágy.

Az igazolás nem egy elavult metafizika segítségével történik, hanem empirikusan. Melleslegesen rámutat, hogy a nagy filozófia tapasztalattal átítatott. Arisztotelész hivatkozik az érzéki tapasztalat iránti szeretetre. Ezt mind az öt érzékről elmondhatjuk, és a társadalomkutatás könnyedén igazolja. A fejlődépszichológia ugyanúgy kimutatja az egyed kezdetéről, mint az etnológia a faj történetének kezdetéről, hogy az ember elég gyakran a tudást tisztán mint olyant, minden szükséglettől és hasznosságtól függetlenül keresi.

Ma, az Európai Unió bővítésének idején feltevődik a kérdés, vajon mi is köti össze Európát. A filozófia nem az egyedüli, de egyik, ami e kérdésre válaszolni tud. Európának kétségtelenül féktelen üzleti- és kereskedelmi szellem a sajátja, amely legalább is Nyugat-Európában egy korábban ismeretlen és ma szinte világszerte irigyelt jólétet eredményezett. A filozófia a jólétet értékeli, hiszen megmentette az országokat az éhség átkától,

és a kényszertől, hogy a túlélés érdekében kivándoroljanak. És az Európai Unió vonzásának okai közül nem a legkisebb a jólétben való részesedés reménye. A jólétnél természetesen fontosabb az elnyomással és a megfigyeléssel, a korrupt hivatalokkal és az elfogult bírókkal szembeni védelem, röviden, a jogállami demokrácia. A jólétről az antik kor óta tudja a filozófia, hogy strukturálisan pusztán köztes cél, de nem végcél. Szívesen élünk jólétben, de nem a jóléért. Az elgondolható végcélok közé tartozik viszont az, ami Európa számára nem kevésbé fontos: a felfedező- és feltalálókévd, és ezek meghajtó ereje, a kíváncsiság, amely nem tér ki a gazdaság kényszerei elől. Miért alapítanak Magyarországon Collegium Budapestet, és Romániában New Europe Colleg-et? Egy lehetséges válasz szerint a Ceaucescu féle zsarnokok olyan szellemi ürességet hagytak maguk után, olyan kulturális vákuumot, amelyet tartalommal és étellel kell telíteni, és e folyamat számára kiemelkedő szerepet játszik az egyetlen felekezethez és valláshoz sem kötődő instancia, a filozófia.

Ennek következtében érthetetlen a Németországban kialakult helyzet: miközben egyre több diák érkezik filozófiai- és bölcsészkarainkra az új EU-országokból és az egész világról, miközben még Kínából is jönnek hozzánk Kantot és Arisztotelészt tanulni, egyetempolitikussaink Európa eszméjéből jelentős részeket kitörölnek. Az egyetemi képzés és kutatás szerintük csak akkor érdemes támogatásra, ha piacképes; az egyetemi presztízst egyre inkább az jelenti, hogy mennyi külső forrást tud szerezni. Akár tarthatnánk ezt a pályázó- és menedzserkompetenciát egy további szakértelemnek, amivel még a filozófiaprofesszoroknak is rendelkezniük kell. Valójában ez akadályozza, hogy tényleges feladatukat végezzék. Ha eredeti kutatási teljesítmény helyett publikációkkal bizonyítható menedzserkompetenciát várnak el, az a végzetes következmény adódik, hogy kreatív önálló kutatók pusztán ötletadókká és külső források megszerzésének főtípkáiraivá mutálnak.

Az egyetemi presztízst egyre inkább az jelenti, hogy mennyi külső forrást tud szerezni. Akár tarthatnánk ezt a pályázó- és menedzserkompetenciát egy további szakértelemnek, amivel még a filozófiaprofesszoroknak is rendelkezniük kell. Valójában ez akadályozza, hogy tényleges feladatukat végezzék. Ha eredeti kutatási teljesítmény helyett publikációkkal bizonyítható menedzserkompetenciát várnak el, az a végzetes következmény adódik, hogy kreatív önálló kutatók pusztán ötletadókká és külső források megszerzésének főtípkáiraivá mutálnak.

Ebben a helyzetben filozófusok nem önérdemből szólnak a haszontalan hasznosságáról. Ellenérveim abban a tételben foglalhatók össze, hogy a bölcsészstudományok, elsősorban is a filozófia, nélkülözhetetlenek a demokratikus közösségi élet és a globális világ számára. Mivel általánosan érvényes érveket keresek, filozófusként beszélek. Tehát nemcsak a filozófiáról és hasznosságáról fogok szólni, hanem magam is egy kicsit filozófiát fogok művelni, következésképpen a filozófia hasznát fogom bemutatni.

Széles körben elterjedt egy diagnózisból és terápiából álló vélemény, hogy évszázadokon keresztül a filozófia volt a vezető tudomány, majd Keplerrel és Newtonnal a fizika, az élet építőelemeinek felfedezése óta viszont a biotudományok. Újabban azonban egyetlen egy tudomány sem uralkodik, hanem csak a technika, a könyvelés, melyet a hasznosító menedzsment technikájává nemesítettek.

A gazdaság ezen uralma, sőt zsarnoksága ellen a tudományoknak szolidárisaknak kellene lenniük és közösen kellene felszólalniuk. A felvilágosodott zsarnokok természetesen a *divide et impera* elvét követik. Ebben az értelemben a pusztán gazdasági vagy gazda-

ságszerű gondolkodás elkülöníti a hasznot hozó és hasznos tudományokat a haszonra képtelen, haszontalan tudományoktól. És mivel irtózik a pontos észleléstől, eldurvítja a tudományok világát. Alapvetően két tartományt lát: a hasznot hozó természettudományokat, valamint a filozófia és a bölcsész tudományok haszonra képtelen világát.

Ha a tényleges alkalmazási lehetőségeket és végül a megtérülést nézzük, akkor nem szabadna általában a természettudományokat támogatni, a filozófiát és a bölcsész tudományokat viszont elhanyagolni. A sinológia például, és a sokarcú orientalisztika segítenek, hogy megértsük azokat a kultúrákat, amelyekkel együtt kell – és együtt akarunk – élni. Ez a megértés nélkülözhetetlen a média, a vállalkozók számára és nem utolsó sorban a politikusoknak, hogy megkíméljenek bennünket költséges pénzügyi és politikai döntésektől. Ezzel szemben a speciális relativitáselmélet átütő felfedezése csak nagyon kis hasznot ígér, az általános relativitáselmélet pedig egyáltalán semennyit sem. És a csillagászok egyre jobb távcsövei talán segítenek a „természet” és a világegyetem kezdeteit kikémlélni, és az egyre nagyobb energiaigényű gyorsítók talán segítenek egyre kisebb „részcskéket”, illetve „húrokat” felfedezni. De ezeknek semmiféle gazdasági haszna nincsen. Még a fúziós reaktor is, amely az emberiség teljes energiaproblémáját megoldaná, ugyanúgy vízió, mint sok egyéb természettudományos ígélet. Ennek ellenére inkább bíznak a politikusok ezekben a meglehetősen utópikus víziókban, mint a nem-utópikus filozófiában. És ha összehasonlítjuk e kutatások költségeit a filozófiáéval, akkor ezek a haszontól igen távoli természettudományos kutatások „végtelenül drágának” látszanak.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy sok politikus jogot, sok bankár és gazdasági vezető közgazdaságtant tanult, tehát olyan tárgyakat, amelyek a természettudományok felől a megvetett bölcsész tudományokhoz tartoznak. Ezekben azonban szükség van a jogfilozófiára és a gazdaságetikára, mint filozófiai ágakra. Az úgynevezett társadalmi vagy generációk közti igazságosságról folytatott belpolitikai viták vagy a globális igazságosságról folytatott fejlődéspolitikai és külpolitikai viták nem folytathatók komolyan a filozófia fogalmai és érvei nélkül.

Innen az én igencsak provokatív ellentételem: a gazdasági rövidzárlattal szemben, amely a globalizációt a pénzügyi, áru- és szolgáltatási piacokra szűkíti, ennek a korszaknak nem kevesebb, hanem inkább több filozófiára van szüksége. Az úgynevezett réalpolitikusok számára ez a tézis túlságosan magabiztosnak tűnhet. Ha azonban elszakadunk a jelenkor háttér-ideológiájától és ehelyett megnyílunk a valóságnak, megbizonyosodhatunk. Először egy közbevetett megjegyzés: környezetvédő kultúránk minden életképes fajtát véd, egészen a *platycleis albopunctata* és a *metrioptera bicolor*, tehát a nyugati és a kétszínű szöcske számára. Az intellektuális ökokultúra minimuma lenne a filozófiát a fajtavédelemre tekintettel óvni.

Hogy azonban a filozófia a természetvédelemhez hasonlóan nehogy a rövidebbet húzza a gazdasággal való vitájában, erősebb érveket keresünk. A filozófiai – és a szolidaritás miatt szélesebb körben – a bölcsész tanulmányok során nem csak egyszerűen bizonyos tényeket ismerünk meg. Technai-t, angolul arts-ot tanulunk, tehát képességeket és módszereket, sőt tartásokat, úgy, hogy a képzés valójában beleélés is. Megváltozik a beállítódás a társadalmi és kulturális világ, és nem utolsó sorban önmagunk felé. Különösen a filozófia közvetíti nagyon korán azt, amit Arisztotelésznel a „képzett” és „általánosan képzett” jelent. Ez nem konkrét ismeretek készlete, amely ma egyébként is gyorsan elavul, hanem általános szempontok birtoklása, amelyekkel akkor tudunk megfelelően élni, amikor újfajta tényekkel találkozunk. Képzett például az, aki az ellentmondás elvét – alapvető gondolkodási elv – nem magasabb elvekből akarja levezetni, vagy aki egy dologtól idegen érveket el tud különíteni a dologban fontos érvektől, és ma, aki a gazdaság és a természettudományok értékeit és határait meg tudja becsülni.

Öt egymásba kapcsolódó kompetenciát látok. A sor rendszeres módon egymásra következően észlelési- és emlékezeti kultúrával kezdődik, ítélőkultúrával folytatódik,

amely a felvilágosodásban éri el tetőpontját; az emlékezeti kultúrában anamnetikus igazság alakul ki, mely hozzájárul a tájékozódási és fogalmi vitákhoz, beleértve a felvilágosodásról való felvilágosodáshoz. Ráadásul mindezek a lépcsőkön kreativitás és eredetiség is szerepet játszik, a felfedezési kedv és szerkesztési szerencse.

A filozófia és a bölcsészstudományok által gondozott tudásvágy rendszeresen nézve szó szerint érzékennyé tétellel kezdődik: a művészettudományok megtanítanak színeket, formákat és anyagokat látni, a zenetudományok pedig dallamokat, ritmusokat és ezek kompozícióját hallani. És a filozófia egyfajta szellemi észleléssel kezdődik, a képességgel, hogy összetett szövegeket olvassunk. Természetesen nem egyszerű látásról, hallásról és olvasásról van itt szó. Az észlelést világos és pontos megfigyeléssé alakítja; összekapcsolja a fantázia és a képzelőerő kultúrájával, és a megfejtés azon művészetévé alakítja, amely a tárgyat beszédre bírja.

Tekintsünk egy jellemző mesterművet, a modern államfilozófia alapító iratának, Hobbes *Leviathanjának* címmetszetét. Megelégszünk a felső felével. Itt egy város és hegyek mögött, melyeken néhány falu látható, hatalmas emberi alak emelkedik ki. Az államot jelképezi, amely Hobbes szerint hatalmas, mesterséges ember. Ha figyelmesebben megnézzük, láthatjuk, hogy teste számtalan kis emberből áll össze: annak képe, hogy az embereket a mindenható állam védi, és fel is szívja őket. Hogy a koronázott uralkodó arcvonásaiban nem teljesen tér el Thomas Hobbes-tól, a nagy filozófusok jogos öntudatát jelzi. Marx szerint a filozófusok „a világot csak különböző módon értelmezték, a jövőben meg kell változtatniuk”. Valójában ezt a célt követi a politikai filozófia Platón és Arisztotelész óta. A valódi filozófia természetesen nem keresi a túlságosan gyors politikai cselekvést, hanem a fogalmakon való munkára összpontosít.

Maradjunk az észlelésnél: Hobbes uralkodója kezében tartja a kardot, mint az állami hatalom szimbólumát, valamint a püspöki botot, mint az egyházi-vallási döntési jog szimbólumát. És a megművelt, konfliktusmentes táj a kettős hatalom értelmére utal, amire a politikai filozófia az ökonomizálódó korszakot emlékezteti: gazdasági vagy politikai alakban a hatalom végső soron eszköz, tehát valami, ami mást szolgál; annak kell használnia, ami bizonyos öncéllal rendelkezik, paradox módon megfogalmazva, ami haszon nélkül hasznos. Hobbesnál a hatalom felelős a békéért és a jólétért, amely nemcsak gazdasági, hanem kulturális is.

A filozófia csak azért üdvözli a globalizáció korát, mert ő maga a bölcsészstudományokkal karöltve az egész emberiség kulturális gazdagságát jeleníti meg. Fennállhat itt ott sajátos eurocentrizmus vagy még gyakrabban Amerika-centrizmus is, ezekben a tudományokban egyszerűen gyakorolják e kultúrimerializmusnak való ellentmondást. Ugyanis valamennyi kultúra és korszak társadalmi és kulturális tárgyait kutatják, hatalmas mennyiségű tanút föltárva; szövegeket, képeket, épületeket, városi berendezéseket, zenét, táncot, szokást, erkölcsöket, jogi törvényeket, intézményeket és struktúrákat – mindeközben a tudás második fokát, az emlékeztést szolgálva. Mint látni fogjuk, természetesen nem azon a katasztrofális módon teszik ezt, hogy historizálva a hagyományokat megőrizték, vagy akár a múzeumokat a fejlődés kompenzációjaként dicsőíték.

Mint néha fölvetik, a filozófia a világkultúra kis részére vonatkozik. Ez az ellentét nem teljesen jogtalan, de nem is jogos minden további nélkül. Platónat ugyanis feltehetően egyiptomi tanok befolyásolták; a középkorban pedig, ebben a sok évszázadon keresztül tartó korszakban, keresztény, iszlám és zsidó filozófusok folytattak párbeszédet; a nagy német, felvilágosodás kori filozófusok, Leibniz és Wolff érdeklődtek a kínai gondolkodásmód iránt, amelyet ma már sok egyetemen kutatnak. Az általam írt rövid filozófiatörténet pedig „természetesen” tekint Kína és India felé. (2) A filozófia nagy előnye nem utolsósorban az, hogy nem kulturális különösségre, hanem csak az általános emberi észre és az általános emberi tapasztalatokra hivatkozik. Még ha a világ egy területén különösen gyorsan és széles körben fejlődött is, alapvetően nyitott az egész világ számára.

Térjünk vissza a második ismeretelméleti kompetenciához: Amennyiben az emlékezetet szolgáljuk, nem elégszünk meg az egyszerű formával. Egyrészt begyakorlunk egy, a globalizáció korában magasan fejlett képességet, a más kultúrákkal való szimpátiát és empátiát. Módszeresen megtanuljuk, hogy „beleéljük” magunkat idegen gondolkodási- beszéd- és cselekvésmintákba. Másrészt az emlékezethez gyakran olyan előítéletek kapcsolódnak, melyek nem felelnek meg a tárgynak. Ezek javításával a filozófia és a bölcsésztudományok – harmadik kompetenciafok – a felvilágosodáshoz járul hozzá. Ahelyett, hogy idegen véleményekre hagyatkoznánk, a szövegeket magukat olvassuk. Ennek során olyan érvelő világgosságot, nyelvi pontosságot és módszertani gondosságot tanulhatunk meg, amelynek nem kell szégyenkeznie a természettudományokkal való összevetéstől. Ugyanakkor saját véleményét is kialakítunk, és a politikai vezetés gyakran megkérdőjelezhető ígéretei vagy a megfontolatlan kritika ellenében kritikus ítélőerőt gyakorlunk be.

Mit jelent azonban itt a kritika? A magukat kritikainak nevező elméletek a kifejezést olyan sikeresen foglalták le maguknak, hogy sok kortársunk nem ismeri föl a többértelműséget. Itt ismét filozófiára van szükség. Nem csak az kritikus, aki Marx követőjeként vagy más módon Nietzsche-től az emancipáció mellett kötelezi el magát, vagy aki, mint az úgynevezett globalizáció- és ökonomizáció-kritikusok, az ezekkel együttjáró fejlődést támogatják [attackieren]. E mellett a negatív, kompromittáló vagy emancipációs kritika mellett létezik a jobboldali hegeliánusoktól ismert pozitív, állító és apologetikus kritika. Eredetileg „kritika” azt jelenti, ami az intelligens feuilleton-ban tovább él. Ez a harmadik képesség, a különböztetés és megítélés képessége, tehát a bírói kompetencia, amelyet ítélő kritikának nevezek. Olyan szerény filozófusok, mint Kant, példaadóan gyakorolták ezt a kritikát. És így megtanuljuk a filozófiában, amire korunknak elsősorban szüksége van: sem a globalizáció és ökonomizáció pusztá apológiájára, sem az egyszerű ellentmondásra, hanem inkább pro és kontra érvek pártatlan keresésére, és az ehhez kapcsolódó bírói mérlegelésre – éppen az ítélő kritikára.

A globális világ számára további teljesítmény és szintén felvilágosodás-jellege van annak, ami képzésnek [Bildung] és emancipációnak is nevezhető. Mivel a filozófia végül csak az általános emberi észre és az általános emberi tapasztalatra hivatkozik, segít – és ezt könnyebben teszi, mint akár még egy felvilágosodott vallás is – abban, hogy megszabaduljunk attól a parochiális látókörtől, amelyben felnövekszünk. Ez a felvilágosodás örömteli politikai mellékhatásokat ígér. Amennyiben a filozófiai képzés nemcsak egy keskeny képzett réteg számára lesz elérhető, hanem az emberek nagy része számára, és nemcsak a nyugati, hanem a muzulmán, hinduista és konfucianus, továbbá a deklaráltan ateista országokban is, akkor olyan sikerben lehet részünk, amilyent a humanizmus korszakából ismerünk. Megszabadulunk a saját kultúra szűklátókörű felfogásától, és a megszabadulás folyamán létrejönnek a ma oly fontos beállítódások, a nyitottság és a tolerancia.

Miközben a nagypolitika hosszabb lélegzetű, az újabb, üzemgazdász-mentalitás által alakított politika egyre nyugtalanabb. A filozófia és a bölcsész tudományok azt tanítják, hogy a közös tanulási folyamatnak időre van szüksége. A neveléstudomány megerősíti, amit közös tapasztalatunk tanít, hogy az egyedek fejlődési folyamata sok éven át tart. Mivel társadalmak és kultúrák lassabban tanulnak, évtizedekkel, generációkkal kell itt számolni. Platón barlanghasonlatát kiegészítve mondhatjuk, az első és legfontosabb lépés a metanoia, a nézőpont gyökeres megváltozása.

Még a pusztá merkantilista gondolkodás is inkább a képzésbe ruház be, mint például fegyverekbe, mivel a költség-eredmény viszony általában sokkal előnyösebb ott. Ismert, hogy Pororszország a Napóleon elleni vereség után elsősorban a képzésbe ruházott be, és ezzel nem csak egy hamarosan világhírű tanítás és kutatás alapkövét tette le, hanem virágzó ipart is megalapozott. Másik példa, másik kultúrtérből a teheráni Nagy Iszlám Enciklopédia Intézet. Alapítója – aki sok éven át börtönben ült – Irán fejlődését nem annyi-

ra a gazdaságtól, mint a kultúrától várja, és ezért saját kezdeményezéssel és sok évig támogatás nélkül, megalapította az ország legnagyobb bölcsésztudományi intézetét.

A szellemtörténet például emlékezteti a muzulmánokat, hogy Mohamed prófétájuk elsősorban nem a zsidóság és a kereszténység ellen, hanem az arab többistenhit ellen irányult, és saját véleménye szerint ő képviselt először tiszta egyistenhitet. Továbbá segít, hogy belássák, Mohamed a keresztény háromságtant jogtalanul tartotta egyistenhit-ellenesnek. Feltárja azokat az okokat, amelyek sok muzulmán országban a vallás, állam és társadalom uralkodó összefonódása mögött rejlenek, hogy azok részben a keleti szokásokon alapulnak, részben pedig a korabeli Bizánctól tanulták. És a filozófiatörténet emlékezetbe idézi azt a mohamedanizmuson belüli, és vallásokon átívelő felvilágosodást, amely három évszázadon keresztül tartott. Itt a filozófia saját lényege felől mint a határokat, elsősorban a vallási határokat átlépő instancia jelenik meg. A filozófia természetéből adódóan az egész emberiség ügyvédje. Ennek az ügyvédnek a jelenlegi teljesítménye az, hogy mint kritikai hermeneutika képessé tesz, hogy elválasszuk a Koránban a valóban vallási részeket a társadalmi és kulturális lerakódásoktól.

Ez a néhány példa mutatja, hogy a filozófia és a bölcsésztudományok segítenek a kulturális és epochális egocentrizmus meghaladásában. Amennyiben tekintetünket más kultúráknak és korszakoknak megnyitják, három fajta megértést tanítanak. Tanítják a másik megértését a maga másságában, önmagában és a másikban a közös megértését, továbbá az ellentét révén az önmaga jobb megértését.

Nem az egyes tudományok, hanem a bölcsésztudományok összessége hoz létre olyan átfogó emlékezetet, hogy, negyedszer, az emlékezetkultúra összekapcsolódik az emlékezet pártatlanságával és az anamnetikus igazságossággal. A bölcsésztudományok főként ott dicsérhetik magukat, ahol nem esnek a gyakori hibába, hogy a saját kultúrában elsősorban a pozitív, a nem szeretett szomszédnál viszont a negatív teljesítményeket tartják emlékezetben. Példa a filozófia történetéből: a görög filozófia nagy részét a Nyugat nem közvetlenül Athéntól vagy Rómától tanulja, hanem az iszlám kulturális téren keresztül, amelynek a görög filozófiát szír keresztények közvetítették.

Az anamnetikus igazságossághoz tartozik egyfajta „megdőbbenés-rezisztencia”, nevezetesen a képesség, hogy ne döbbenjünk meg minden újítástól, állítólagos forradalmi változástól. Az anamnetikus igazságosság a globalizáció korszakában korábbi globalizációkra emlékeztet. Emlékezetünkbe idézi, hogy a filozófia és a tudományok, az orvostudomány és a technika az antik kor óta terjednek a világban; hogy sok közös elem van a „világvallásokban”; hogy már a hellenisztikus korban létrejön közelítőleg egy világkereskedelmi terület világpiacon árakkal és ráadásul világkereskedelmi központokkal, mint Alexandria, és hogy a klasszikus arany valuta idejében, tehát 1887 és 1914 közt, a fejlett országok globális kereskedelme majdnem a mai szinten állt. Arra is emlékeztetni kell, hogy népszövetség már az irokézeknél is megjelent, és hogy a nemzeteken belüli és a nemzetek fölötti együttélés modelljei már a görög és római antik korban is megtalálhatók.

Természetesen nem arról van szó, hogy különbség nélkül minden kulturális tanúra emlékezzünk. A filozófiatörténet jogosan emeli ki elsősorban azokat a tanúkat, amelyekkel megéri a hosszabb foglalkozás. E cél érdekében az ítéloképesség minőségi tudattal bővíül. A lehetőség szerint objektív értéktételeket szubjektív önkényként lejárato kísérlet el-

Szükség van a jogfilozófiára és a gazdaságetikára, mint filozófiai ágakra. Az úgynevezett társadalmi vagy generációk közti igazságosságról folytatott belpolitikai viták vagy a globális igazságosságról folytatott fejlődéspolitikai és külpolitikai viták nem folytathatók komolyan a filozófia fogalmai és érvei nélkül.

len az a körülmény szól, hogy például Arisztotelész nagyra értékelésében nem csak a muzulmán al-Farabi és a keresztény Aquinói Tamás értenek egyet, hanem sok száz iszlám, keresztény és zsidó gondolkodó, és a világ további részeiről származó szakemberek. A példaszerep konszenzusképesnek mutatkozik, különösen, ha nem dogmatikusan és kizárólagosan állítják, tehát nem úgy, hogy „Arisztotelész Platón helyett” vagy „Arisztotelész Kant helyett”.

A filozófia nagy műveiben a kiemelkedő minőséget nem csak távolságtartás nélkül csodáljuk. Gyakran az a további tényező társul, hogy a tartalom az embereket, a magas előadói művészet révén, egzisztenciálisan is képes felizgatni. Nagy morál- és jogfilozófusok nem kínálnak egyszerű recepteket; alapvető feladatokat vezetnek föl, kidolgozzák a bennük rejlő nehézségeket, és csak azután keresnek – általában a szkeptikus ellenvetésekkel való vita után – konstruktív megoldást.

Az egzisztenciális dimenzióval eljutunk az ötödik fokra, a tájékozódó és értelmezési vitákhoz. Egyes esetekben a nagy művek még a felszólítást is tartalmazzák, „meg kell változtatnod az életedet”. Mivel ez az üzenet nem mindig kézenfekvő, ismét a bölcsész-tudományokra van szükség. Miközben a filozófia feltárja a saját kultúra és az idegen társadalmak fejlődését, miközben felkutatja a részben speciális, részben a filozófia által általános emberinek tartott kooperációhoz vagy konfliktushoz vezető hajtóerőket, és miközben kifejleszti filozófiai etikaként vagy politikai etikaként a morálisan jó cselekvés és a jogi-morális értelemben jó közösségi létezmód kritériumait, a filozófia és a bölcsész-tudományok olyan táplálékhoz juttatnak, melyek az egész életen keresztül tartanak.

Egy csak félig alapos történelemismeret például megakadályozhatta volna az áldatlan tévedést, hogy a demokráciát Irakban viszonylag ugyanolyan egyszerűen be lehet vezetni, mint a háború utáni Németországban vagy Ausztriában. Ezekben az országokban ugyanis mindenek ellenére létezett a jogállami és demokratikus hagyomány, a pluralizmus és a világnézeti tolerancia tapasztalatával, ráadásul polgári társadalom és liberális-felvilágosodott filozófia és irodalom, mely a közös európai kultúrában gyökerezett. Ezek a tényezők ugyan nem voltak annyira megerősödve, hogy megakadályozták volna a Hitler-rezsimet, de a háború után jól lehetett hozzájuk csatlakozni.

Maradjunk filozófiai és nem-filozófiai példáink keverékénél. Válasszunk egy görög tragédiát, Aiszkhülosz *Oresteiáját*. Nála megismerhetjük a globális világ számára legnagyobb veszélyt, a szenvedélytől hajtott, és ezért gyakran mértéktelen készséget az erőszakra, amelyet nyilvánosan korlátozni kell, olyan alternatív lehetőségekkel, mint a magánjog, a nyilvános büntető törvényszék, vagy ma az egész világra kiterjedő büntető törvényszék. De nem belülről, a szenvedélyekből kiindulva lehet vége az erőszaknak, hanem csak kívülről: Athéna, a gyakorlati-politikai bölcsesség istennője, új intézményt alapít, az Areopagot, Athén büntető törvényszékét. Az alapítás következménye átfogó, nemcsak gazdasági, hanem kulturális felvirágzás. A büntető törvényszék igazolására azonban nem az irodalom, hanem a filozófia – itt a jog- és államfilozófia – illetékes. Hangjának más témák esetében is nagy súlya van a nyilvánosság előtt. Az úgynevezett humanitárius intervenciókról, vagy a Törökország Európai Unióba történő belépéséről folytatott vitákat nemcsak politikai és jogi, hanem egész lényeges értelemben filozófiai módon is kell folytatni.

Filozófusok is kimutatják, például Arisztotelész a *Retorikában*, Hobbes a *Leviathanban* és Kant az *Antropológiában*, mely szenvedélyek rejlenek az emberekből. A tisztelet-, az uralkodás- vagy a birtoklásvágy olyan szenvedélyek, melyek valamennyi kultúra és valamennyi korszak irodalmi szövegeiben és dalaiban megtalálhatók. Ezzel a filozófia három dolgot tanít a globális világnak, nevezetesen, hogy bizonyos szenvedélyek kultúra- és korszak-indifferens módon érvényesek, hogy emiatt ugyanígy kultúra- és korszaktól függetlenül érvényes választ, jelen esetben nyilvános megítélhetőséget kell keresni és hogy a válasz – hogy ne csak értelmileg, hanem érzelmileg is elismerjék – megfelelő tapasztalatokat igényel. Egy másik tragédia, Aiszkhülosz *Agamemnonja* a

szükséges tanulási folyamatot a pathei mathos, „szenvedés által tanulni” formulában foglalja össze (177. vers, v.ö. 250. vers és k.). Más módon megmutatja ezt Arisztotelész erénytana. Ellentétben az értelmiségi félreértéssel, az ember számára döntő tanulás éppen nem elsősorban értelmi.

A filozófia másik teljesítménye az ítélőképesség gazdagítása azzal a képességgel, hogy szembeszálljunk kulturális és korszakos előítéletekkel. A megfelelő ideológiakritikai potenciál nem csak a kritikai elméletnél található meg. Megtalálható már például a szofisták morálkritikájában, az európai moralistákon keresztül egészen Nietzscheig. Az ideológiakritika további példái a filozófia-, társadalom- és művészettörténet azon részei, melyek szembeszállnak a „sötét középkor” tartós előítéletével. Valójában sokarcúan izgalmas korszak volt, intellektuálisan, társadalmilag, jogilag – a művészetben, építészetben mindenképpen. Ebben a korszakban a kereszténység, az iszlám és a zsidóság együtt vizsgálják, hogyan békíthető ki az isteni kinyilatkoztatás a természetes ésszel. Ezzel sikeres kultúráközi és vallásközi beszélgetés példáját adják. Ekkor alakul ki a kutatás és tanítás ma – és remélhetőleg a jövőben is – érvényes egységének példája, az egyetem. Ezen kívül a filológiai és történeti módszer szigorúsága felszabadítja az immunizáló erőket az ideológiai nagy programokkal, például a neomarxizmussal szemben.

A tudományok melletti olyan védőbeszéd, amely haszonnal, ráadásul piacképességgel érvel, már alávetette magát ezeknek, mint alapvető kritériumoknak. Hogy a merkantilizálódás politikai imperatívuszának ne hajoljanak meg, a filozófia és a bölcsész tudományok először is a nem-merkantil teljesítmények széles tablóját nyújtják. Ennek ellenére nem kell félniük a hiányzó merkantilitás vádjától. Jó érvei a képzés és a kutatás jelentősen kisebb költségeire való utalással kezdődnek. A pénzügyminiszterek csak örülhetnek a diákok és a professzorok, valamint a kutatási eszközök alacsony egy főre eső forrásigényével (laboratóriumok helyett könyvek, és több tucat munkatárs helyett néhány).

Továbbá a filozófia és a bölcsész tudományok a gazdaságosság rövidlátó értelmezésének is ellentmond. Hagyjuk el egyszer a szövegek birodalmát és utaljunk olyan építményekre, mint az egyiptomi piramisok vagy a görög templomok, vagy az európai és Európán-túli paloták és istenházak, továbbá a világ nagy parkjai. Egyiküket sem rövidtávú haszon vagy a pusztaság túlélés érdekében hozták létre. Éppen azért élték túl az évszázadokat, és éppen merkantil fogalmakban, nevezetesen a turizmus által, generációról generációra nagy nyereséget állítanak elő. A nevezett műveket viszont fel kell tárnai, részben fizikai értelemben, amennyiben kiássák vagy restaurálják őket, részben intellektuális értelemben művészeti kalauzok és katalógusok által. Hogy mindkét feladat mögött a bölcsész tudományok munkája van, tudja a nyilvánosság, és élvezi is. És mivel filozófiát régóta mindenütt tanítanak, Wittgenstein és a Bécsi Kör is viszik e város hírért szerte a világban. Végül soron örülnek a kiadók, ha könyveiket külföldön eladhatják. Heidegger kiadott könyveinek egy harmada például Japánban talál vevőt.

További négy érveléssel fogadhatják a bölcsész tudományok a politikai-gazdasági igazolási kényszert. Az első kettő örömteli mellékhatásokban áll, amely szemben áll a Huntington által korán bejelentett kultúráközi harccal, és mivel átfogóan és mélyen fognak neki a dolognak, hosszú távú sikert ígérnek. Egyrészt a filozófia és a bölcsész tudományok a másik és a más megértésében az idegennel szembeni toleranciát segítik elő. Másrészt az általánosan emberi ész – összekötve a kritikai hermeneutikát a történeti felvilágosodással – megkönnyíti, hogy a különböző vallások állíthatják a maguk vallási, mindenestre csak vallási igazságigényüket, és ennek ellenére békében együtt képesek élni a pluralisztikus világtársadalomban.

Már ezért, a békés egymás mellett éléshez való hozzájárulása miatt, a megfelelő képzés nem csak polgári jog, hanem éppen úgy polgári kötelesség is. Minden közösségnek nem csak lehetővé kell tennie, de el is kell várnia ezt a képzést polgáraitól, valamint természetesen politikusaitól és gazdasági vezetőitől is. A világtársadalomnak ugyanúgy ez a

feladata minden közösséggel, kultúrával és vallással szemben: az egyénektől a csoportokon keresztül a nagy közösségekig mindenkinek késznek kell lennie, hogy az imperiális öntüértékelésre való hajlamot földadja és betagozódjon a mások és a másik legalább jogi elismerésében álló együttélésbe.

Harmadik örömteli mellékhatás, hogy a csökkenő munkaidő és a nyugdíjban töltött évek számának emelkedésével növekedett az életalakítás azon idejének hossza, amely nincs a fizetés megszerzésének kényszeréhez kötve. Ebből és az emberek magas képzési színvonalából adódik, hogy növekszik az igény a filozófiai és egyéb bölcsészettudományi kínálatok iránt. Ezek nem csak minőségileg, de mennyiségileg is könnyedén versenyeznek az úgynevezett szabadidő-parkokkal. A múzeumokra és a kiállításokra hatalmas tömegek áramlanak, a kulturális utazások népszerűségnek örvendenek, és a nyugdíjasok számára nyitandó egyetemi iránti igény egyre nyilvánvalóbb. A gazdasági központtá válásért vívott globális versengésben nem szabad alábecsülni a kulturális infrastruktúra szerepét. Múzeumaiknak, színházaiknak, zenéjüknek és előadóművészetüknek köszönhetően Közép-Európában egy sereg nagyváros virágzik, ami a bölcsészettudományok intenzív támogató munkája nélkül elgondolhatatlan lenne. Nem utolsó sorban gyakran világhírű kutatási teljesítményeket szállítanak – a növekvő tanítási kötelezettség, csökkenő infrastruktúra és állandó irányítási reformok ellenére. Néhány amerikai bestseller-professzor port kavarhat olyan kétes tézisekkel, mint a történelem vége vagy a kultúrák harca, az olyan világszerte ismert és tárgyalt szerzők, mint Jacques Derrida és Umberto Eco, Hans-Georg Gadamer, Jürgen Habermas és Niklas Luhmann Európából származnak. E szerzők közt feltűnően sok a filozófus.

A saját nézőpont viszonylagosítása és mások másként való elismerése mellett a diákok olyan további fontos dolgokat tanulnak, mint csapatszellem, kommunikációs képesség és interdiszciplináris gondolkodás. Nem lep meg ezért az eredmény, filozófusokat és bölcsészeket nem csak a klasszikus foglalkozási ágakban - iskolákban és főiskolákon - találunk, továbbá kiadóknál, újságoknál, rádió- és televízió állomásoknál, vagy a továbbképzésben. Megtaláljuk őket a vállalati tanácsadásban és esetenként még a vállalati vezetésben is.

Ha a most előtérbe került élettudományokra tekintünk, további érveket találunk. Az orvosi etikának például olyan konjunktúrája van, hogy bármely gazdasági miniszter megirigyelhetné. Míg ugyanis konjunktúra-ingadozásokkal kell számolnia, az orvosi etika iránti igény állandóan növekszik. Az éppen aktuális témák változnak ugyan, az állandó, szinte torlódó fejlődés azonban újabb és újabb problémákról gondoskodik. Emlékszünk, a szervátültetésekkel, különösen a szívátültetésekkel (az ehhez szükséges donorszervek miatt) azt a kérdést tárgyalták, pontosan mikor tekinthető egy ember halottnak. Az agyhalál és a szervátültetés fogalmai ekkor kapcsolódtak össze. Később az öröklődési anyag (DNS) alapelemeivel kapcsolatos kísérletekről volt szó, továbbá az *in-vitro-megtermékenyítésekről*, és az első lombikbébikről, ismét később a növényeken és állatokon alkalmazott géntechnikáról. Napjainkban pedig a prenatális diagnosztikáról vitatkoznak, az embriók kutatásra való használatáról, amit terapeutikus klónozásnak is neveznek, mindeközben elsősorban a kérdéstről, hogy mikor kezdődik az emberi élet. Mindemellett, de egyáltalán nem mellékesen az orvosi etikának olyan állandó témái vannak, mint a terhesség-megszakítás, a meghalónak nyújtott segítség vagy a készülék-orvoslás kérdései. Nem utolsósorban az a kérdés is fölmerül, hogy mennyibe kerülhet összességében az egészségügy. Ennek következtében az orvosi etika széles körben már évtizedek óta növekvően fontos szerepet játszik mind egyetemi, mind politikai értelemben.

Mivel a kérdéseknek egzisztenciális súlyuk van – hiszen mégis csak az emberi élet kezdetéről és végéről, az egészségről, a betegségről, szenvedésről és halálról van szó –, az orvosi etika fellendülése több, mint egy viszonylag új szaktudomány tartós konjunktúrája. Egy működő demokráciában a megfelelő nyilvános vitában tükröződik fennmara-

dó konjunktúrája. Egy szekuláris, multikonfeszionális és újabban többfajta vallást magában foglaló államban az ilyen vita alapjában csak filozófiai lehet.

Pusztán etikaként a filozófia senkit sem érdekel. Ugyanakkor nemcsak mint alkalmazott etikát, hanem mint annak megalapozását, mint alapvető etikát használják, és az alkalmazásnál nemcsak mint orvosi etikát, hanem mint technika-etikát, gazdasági etikát és sok témával mint politikai etikát művelnek. További, másfajta feladat, hogy a maguk kutatáspolitikai hatalma miatt bizonyos agykutatók értelmezési felségjogot igényelnek még olyan témákban is, mint az akaratszabadság. Sokak szerint viszont a filozófia sokféle emlékezet- és érvelési segítséget tud itt nyújtani. A filozófiailag képzett tudós úgy kritizálja a felfogást, hogy az agy egyfajta központi számítógép, amely egy hajó kapitányaként, a cselekvést szuverén módon irányítja, hogy azt állítja, a „homunkulus-nézet” ugyan felbukkan Descartes-nál, de természetesen nem középponti helyen. Legkésebb azonban Kant és más módon az analitikus tudatfilozófia által ezt a nézetet meghaladottnak tartják. A kognitív tudósok ezért jogosan keresik a beszélgetést a filozófusokkal, mint ahogy ezt teszik más módon a matematikai és fizikai alapkutatók vezetői is.

Az „akaratszabadság” témája számára – amely oly mélyen behatol önmagunkról alkotott felfogásunkba és együttélésünk alapjaiba – szükséges az, ami egyes természettudósoknak magától értetődő: filozófiai alaputató. Viszonylag széles témakört érint, nevezetesen a kauzalitás kérdéseit és annak határait, továbbá az emberi tudat „természetét”, a test-lélek illetve test-szellem problémát, továbbá a filozófiai cselekvésméletet, a beszámíthatóságot, a felelősséget és a jogi személy filozófiáját, talán a lelkiismeret és a rossz filozófiáját, és nem utolsósorban a büntetőjog filozófiáját. És aki ezt a széles panorámát szemé előtt tartja, csak csodálkozhat azon az intellektuális könnyelműségen, amellyel egyes agykutatók az akarat szabadságát az emberi tévedések múzeumába kívánják száműzni.

Az eddig említett érvek ugyan súlyosak, de még távolról sem teljesek – ugyanis a fogalom széles értelmében instrumentalizálnak. Az „artes liberales” eredeti cím – melyet az angol nyelvterületen még megőriznek „liberal studies”, szabad tanulmányok néven – mást jelent. Az eddigi érvek közül sokat a „liberális” első politikai jelentésében foglalhatunk össze: a filozófia és a bölcsészstudományok módszereik felől ellentmondanak a dogmatikus és tekintélyelvű gondolkodásnak; és ahelyett, hogy a saját kultúrára vagy korszakra rögzülnének, kulturális nyitottságot és toleranciát segítenek elő. A „liberális” második jelentése a studium generale-ban és a nyugdíjas egyetemeken jelenik meg abban, hogy a programok nyitva állnak olyan személyek számára, akiknek nincs munkakényszerük, akik a részvételért nem kapnak pénzt, és akik ezt nem is a hivatásbeli előkészületre használják.

Harmadik, tartalmi értelemben azonban első jelentésében, a „liberális”-ban a filozófia emlékezteti Európát saját görög gyökereire. Arisztotelésznél eleutheros azt jelenti, hogy szabad, aki az életét nem engedi megrövidíteni funkcionális kapcsolatok cseréjére, hanem azt sokkal inkább önmagáért éli. Az ezzel jelzett feladat talán ráadásul a legfontosabb. Egyetlen értelmes filozófus sem állítja, hogy megválaszolja a mai értelmi- és tájé-

A bölcsészstudományok főként ott dicsérhetik magukat, ahol nem esnek a gyakori hibába, hogy a saját kultúrában elsősorban a pozitív, a nem szeretett szomszédnál viszont a negatív teljesítményeket tartják emlékezetben. Példa a filozófia történetéből: a görög filozófia nagy részét a Nyugat nem közvetlenül Athéntól vagy Rómától tanulja, hanem az iszlám kulturális téren keresztül, amelynek a görög filozófiát szír keresztények közvetítették.

kozódási kérdéseket, azt sem, hogy a válasza kizárólagosan illetékes volna, még akkor sem, ha kompetenciája jelentős. Amennyiben a megfelelő kérdésekkel részben közvetlenül, részben közvetetten foglalkozik, segít a módszertani tisztázásban, azon túl pedig érveléssel megalapozott ajánlatokat tesz.

Vonjunk mérleget. A filozófia és a bölcsész tudományok érthetővé teszik a saját és az idegen kultúra eredetét. Gondolkodási-, érzelmi és cselekvésmódokat tárnak föl, továbbá felfedik az együttműködés és a vetélkedés meghajtó erőit. Az etika és a politikai filozófia a személyes és a politikai gyakorlat számára kínálnak érvelési mintákat. És a filozófia összessége sok tudományos tárgy és nyilvános vita számára nyújtja a szükséges alapokat. Elsősorban azonban a filozófia és a bölcsész tudományok olyan dolgok iránt szentibilizálnak, amelyek miatt érdemesnek tarthatjuk, hogy megszülettünk, és amelyek mellett, akár lemondások árán is, érdemes elköteleződnünk, melyek olyan lényegesek, mint az irodalom és a zene, a képzőművészet, az építészet és nem utolsósorban az önálló kritikus gondolkodás, a filozófia.

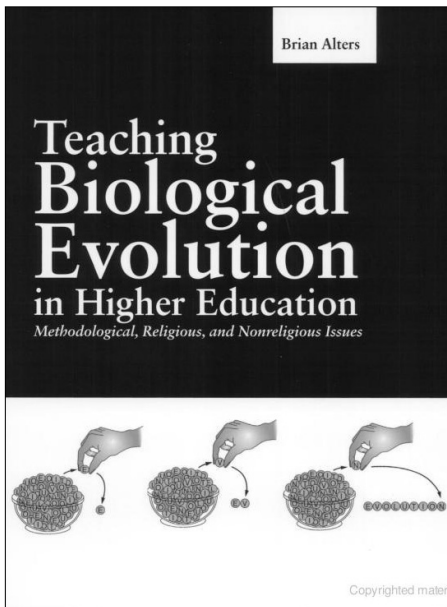
Jegyzet

(1) Eredeti megjelenés, „Vom Nutzen des Nutzlosen. Zur Bedeutung der Philosophie im Zeitalter der Ökonomisierung” *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*. (2005) Berlin. 53. 5. 667–678. A szöveg a szerző által a Bécsi Egyetem (Universität Wien) Filozófiai és Neveléstudományi karán, 2005. május 30.-án tartott előadás szerkesztett változata. Elhangzott a

Pécsi Tudományegyetemen, 2007. február 1-én. Ez a szöveg párhuzamosan megjelenik a *Magyar Tudomány* ehavi, 2007 márciusi számában is.

(2) Vö. Höffe, O. (2001): *Kleine Geschichte der Philosophie*. München. Zsebkönyvként 2005.

Boros János fordítása

A Jones and Bartlett Publishers könyveiből